

SZABÓ JÓZSEF: A török hódoltság néprajzi és nyelvi maradványai földrajzi neveinkben. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 2008. (201 lap)

1. A török hódoltság kora igen jelentős hatást gyakorolt a magyar népeiségre: az életformára, a kultúrára vagy akár a közigazgatás bizonyos területeire. Ezekről napjainkban egyrészt történeti forrásokból tájékozódhatunk (LÁSZLÓFALVI VELICS–KAMMERER 1886, 1890; GYÓRFFY 1956: 14–51 stb.), másrészt bizonyos elemek — például a népi színjátékok törökmaszkos alakoskodója — a legutóbbi időkig a népszokások, így a kultúra szerves részét képezik (UJVÁRY 1972: 419–436). Itt bemutatott kötetében SZABÓ JÓZSEF a török hódoltság nyomait a kultúra egy sajátos szegmensének, a földrajzi neveknek az oldaláról vizsgálta meg két szempontból: egyfelől néprajzi tekintetben a helynevekhez fűződő történetek, mondák egybegyűjtésével, másfelől nyelvészeti nézőpontból az oszmán-török eredetű helynevek összeállítása és elemzése révén (17–18). A helynevek vizsgálatának e kettős irányultsága tükröződik a kötet címében s szerkezetében egyaránt.

2. A könyv forrását a különféle modern kori névanyagot tartalmazó megyei, járási stb. gyűjtemények jelentették, amelyek közül két munka közzétételében maga SZABÓ JÓZSEF is közreműködött (SMFN., TMFN.). Minthogy a szerző az 1960-as évek végétől aktív résztvevője volt a helynévgyűjtő munkáknak, a helyi gyűjtéseknek, lényegében a legközvetlenebb forrásból tapasztalhatta meg, hogy a névhasználó közösség milyen sokszínű mondaanyagot kapcsol a földrajzi nevekhez.

A közlésmód alapjául — kisebb módosításokkal ugyan — a néprajztudományban kialakított mondatípusok szolgáltak, vagyis azok tartalom és témakör szerint rendeződnek típusokba: 1. Harc a törökkel, 2. Kincsmondák (A kincses-kőkecske), 3. Harangmondák, 4. Törökökkel kapcsolatos építmények és emlékek megőrződése. Ez utóbbin belül elkülönítve találjuk meg az alábbiakat: a) alagút, ház, híd, lyuk, pince, vaskapu (47–52), b) földhányás, mesterséges domb vagy halom, temető (53–58), c) forrás, fürdő, kút (58–60), d) mecset, templom (60–63), e) őrhely, őrtorony, sánc, vár (63–69). Az egyes kategóriákon belül a helynevek a magyarországi megyék szerint elrendezve betűrendben követik egymást, majd ezek után állnak a határontúli területek gyűjteményeinek a nevei ugyancsak betűrendben.

2.1. Ha a helynevekhez fűzött mondákat, történeteket közelebbről szemügyre vesszük, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy egy-egy helynévhez olykor két (vagy

akár több) monda is köthető, s ezek közül csupán az egyik kapcsolódik a török időkhöz (vagyis az egy-egy névhez tartozó mondák valójában abban térnek el egymástól, hogy az adatközlők különböző történeti időkeretbe helyezték azokat), ahogyan azt például a tolnai Kakasd határában álló *Várhegy* (39–40), a Veszprém megyei Szentbékakála *Palota* (40), a heves megyei Egerbakta határának *Török-rétji-lápja* (54) vagy a Gamás határában említett *Vérgamás* név kapcsán láthatjuk (31). SZABÓ JÓZSEF az ilyesfajta helynevekkel kapcsolatban úgy járt el — a kötet alapvető céljainak megfelelően —, hogy a helynévhez fűződő mondák közül a török időkre vonatkozó tartalma alapján kategorizálta a megfelelő mondatípusba a nevet.

2.2. A törökkel kapcsolatos harcokról (és az ide tartozó helynevekről, mondatakról) a következőképpen nyilatkozik a szerző: „A hódoltság idején a magyar csapatok — különösen a várak környékén — gyakran keveredtek harcba a portyázó törökökkel. Ezek a kisebb-nagyobb helyi csatározások nyomot hagyhattak a szóban forgó eseménnyel, történéssel kapcsolatos földrajzi nevekben.” (26). Ez a megállapítás azt sugallja, hogy az ilyesfajta események a helynevek struktúrájában valamilyen módon tükröződnek. Ugyanez a feltevés merül fel a helynevekhez fűződő történeti mondákat tartalmazó fejezet címadásában is („A török mondakör típusai a helynevekben”) vagy a „Törökökkel kapcsolatos építmények és emléküik megőrződésé”-vel összefüggésbe hozható mondák kapcsán is, ahol SZABÓ JÓZSEF a különféle alcsoportokat aszerint különítette el, hogy „ezekben a helynevekben milyen konkrét (egykori vagy valamilyen formában megmaradt) objektumok alkotják az elnevezés alapját” (47). Ám — ahogyan azt fentebb láthattuk — a helynevek csoportosítását alapvetően a hozzájuk fűzött népi közlések tartalma, témaköre határozza meg (23). A monda tematikája alapján sorolódott be például a kincsmondák közé a Baranya megyei Szigetvár határában lévő *Török-temető* [~ *Török-temető-dűlő*] helynév is (41), s nem a földrajzi köznévi alaptag szemantikai szerkezete volt a döntő tényező ebben a kérdésben, hiszen ez esetben a „Földhányás, mesterséges domb vagy halom, temető” mondatípusba tartozna (s ott nem szerepel). Olykor azonban arra gyanakodhatunk, hogy a helynév alaptagjának szemantikai struktúrája alapján történt meg a kategóriába sorolás: a törökökkel kapcsolatos építmények egyik altípusának („Alagút, ház, híd, lyuk, pince, vaskapu”, 47–52) helyneve, a Baranya megyei Abaliget határában lévő *Török-pince* e csoportba kerülését például a *pince* névrész indokolhatta, minthogy különben a névhez fűződő monda tartalma nem magyarázná az e típusba sorolását (eszerint ugyanis amikor innen a törököket elűzték, akkor azok itt rejtették el a fegyvereiket; más adatközlők szerint pedig „a látható nagy csúszási felület török templom padozata volt”, 47). A helynév az adatközlőktől feljegyzett történet témaköre szerint inkább más altípusba, a „Mecset, templom”

mondái (60–63) közé tartozna. A helynevek és a velük kapcsolatos népi eredet-magyarázatok vonatkozásában efféle kettősséggel másutt is találkozunk.

2.3. SZABÓ JÓZSEF a munka első nagy egységét, a néprajzi szempontú fejezetet a további kutatások számára forrásként is meghatározza (18). A helynevek és az ezekhez kapcsolódó mondaanyag kitűnő terepet jelenthet például véleményem szerint az olyasfajta történettudományi-antropológiai vizsgálatokhoz, amelyek a történetmondás, az emlékezés, az egyéni és kollektív emlékezet mechanizmusaival, az emlékezet és a hagyomány mibenlétével foglalkoznak, s azzal, ahogyan az adatközlők interpretálják az áthagyományozott történeteket (e kérdéskör elméleti alapjaihoz lásd ASSMANN 1999: 15–86).

A néprajztudomány klasszikus kutatási területe, a motívumkutatás ugyancsak eredményesen hasznosíthatja a munka igen gazdag mondaanyagát. E kutatási irány a 19. század végétől a 20. század első harmadáig formálódott ki, s a vizsgálatok ezt követő megakadását elsősorban a szintézis hiánya okozta (vö. ehhez KÓSA 2001: 139–141). A kötetet fellapozva rendre olyan más-más mondatípusba sorolt s különböző helynevekhez fűződő történetekre bukkanhatunk, amelyekben azonos motívum jelenik meg: az alagút-motívum feltűnik például a kincsmondák között a somogyi Csurgó határában lévő *Vár-cser* kapcsán (39), a tolnai Kakasd határában álló *Várhögy* (39–40) egyik ehhez kapcsolódó mondájában; a törökkel kapcsolatos építmények és ezek emlékének megőrzése különféle típusaiban, így például a helesfai *Vár-högy* (~ *Várhej* ~ *Török-vár*, 63), a szigetvári *Török-rom* (63), a nagykorpádi *Várdomb* (66–67), a lippói *Török-domb* (53), az iharosberényi *Török-hányás* (55) stb. helynevekkel összefüggésben is. A denotátumok keletkezésével kapcsolatban a motívumok között önálló csoportot alkothat a sapka ~ sipka motívum (ti. ezzel hordták össze az adott területet, dombot, halmot). E mondákra ugyancsak a kötet különféle típusai között lelhetünk rá, például a kincsmondák között a pinchelyi *Kendérfődek* helynév kapcsán (42), a törökkel kapcsolatos építmények közül a „Földhányás, mesterséges domb vagy halom, temető” (53–58) csoportban (lásd ehhez például a szegvári *Sáp-halom* 53–54, a szakadati *Török-domb* 55, a bakonytamási *Hathalom* 56 stb. helyneveket), vagy az „Örhely, őrtorony, sánc, vár” mondáiban (mint amit például a dusnoki *Cëlina-hómka*, *Gëcina-hómka* [itt a sapka helyett turbán szerepel] 63, a bajóti *Berényvár* (~ *Babutkavár*) 64–65 és a szakadati *Török-domb* 68 magyarázataiban láthatunk).

2.4. Ha a fentebb említett helyneveket és a hozzájuk fűződő történeteket közelebbről megvizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy olykor egy-egy név több mondatípusnál is előfordul: vagy a monda tartalma alapján sorolható be több helyre (például a szakadati *Török-domb* 55, 68), vagy pedig a helynévhez több mondaváltozat kapcsolódik, s így a mondaváltozatok tartalma alapján tartozhat a név a különféle típusokba (például a göröcsöndobokai *Török-sánc* 39, 64). A mondatí-

pusok e tipizálási problémáit talán úgy lehetett volna elkerülni, hogy elsődlegesen nem megyénkénti, járasonkénti sorrendben követik egymást a helynevek s a hozzájuk fűződő mondák, hanem a nyelvterület azonos lexikális szerkezetű nevei egy csokorba kerülnek: így például a *Török-temető* szócikk alá az összes ilyen lexikális struktúrájú adat beilleszthető lett volna, a szócikken belül hagyva a megyénkénti közlésmódot. Noha az effajta közlésforma alapvetően a nyelvészeti vizsgálódások számára készített kötetek szerkesztési eljárásaira jellemző, úgy vélem, ez nemigen gátolta volna az újabb néprajzi, történettudományi vizsgálódásokat sem. Az ez irányú kutatásokat nagyban segíthetné továbbá a kötethez mellékelt helynév- és tárgymutató.

2.5. SZABÓ JÓZSEF a néprajzi szempontú elemzés különálló egységeként mutatja be a hódoltság idején elpusztult települések emlékeit (69–77). E csoport az alapján állt egybe, hogy az adatközlők a modern kori bel- és külterületi nevekhez a falvak pusztításának történeteit, mondáit kapcsolták.

A helynevek között nagy számban fordulnak elő olyanok, amelyek szemantikai struktúrája már önmagában is (tehát a népi közléseket figyelmen kívül hagyva) elpusztult településre vagy annak templomára utal, például *Pusztaszentegyház*, *Faluhely* (75) stb. Másrészt — ahogyan arra SZABÓ JÓZSEF maga is utalást tesz — a falvak emléke a határnevekben máig fennmaradhatott (70): egyfelől a lexikális-morfológiai struktúra azonossága révén (például a Tapolcafé határában fekvő egykori *Döbrés* neve a mai *Döbris* határnevben, 75), másfelől oly módon, hogy az egykori falunév névalkotóként tűnik föl a mai határnevek keletkezésekor (lásd ehhez például a Kám határában föltűnő *Gyeli ~ Jeli*, *Nagy Gyeli*, *Gyeli malom* stb. neveket, 75 és Cs. 2: 752. *G[y]eli*). A kötet ezen egységében vannak azonban olyan helynevek, amelyekhez csupán a néphagyomány fűz a törökök falupusztításával kapcsolatos történetet (*Dobogó-part*, *Szóláti ~ Szóláti oldal*, 71). Azt, hogy e határnevek valóban összefüggésbe hozhatók-e egykori településekkel, csupán a későbbi kutatás és a történeti adatok egybeállítása tisztázhatja, csakúgy, mint azt a kérdést is, hogy azok a mai települések határában ténylegesen hol is helyezkedhettek el, mekkora lehetett a kiterjedésük, s milyen okok vezethettek az elpusztásodásukhoz. Ez utóbbi tekintetében nagy óvatossággal kell ugyanis eljárni, hiszen a településhálózat átalakulását, a falvak eltűnését a török-dúlás mellett sok más tényező is befolyásolhatta (lásd ehhez például TÓTH 2008: 28–29, KMTL. 667–668).

A kötet e részében felsorolt nevek közül jó néhány a munka más egységeiben is fölbukkan — például a Győr-Moson-Sopron megyei Babót határában említett *Faluhely* (71) —, mégpedig a törökkel kapcsolatos harcok mondái között szerepeltetve (ti. a lakosok ebbe a dűlőbe menekültek, miután a török elpusztította a falut, 28). Ám a „Harc a törökkel” típusú mondáknál olyan helyneveket és az ezekhez fűzött mondákat is felfedezhetünk, amelyek nagy valószínűséggel egy-

kori falvak emlékeit őrzik, s azok mégsem szerepelnek az elpusztult településeket bemutató egységben: például a Zala megyei Alsópáhok *Némés* (~ *Boldogasszonyfa* ~ *Nemesboldogasszonyfa* ~ *Alsópáhok*) helyneve (37), amelyet a monda alapján a törökök pusztítottak el (az egykori falu adatait lásd Cs. 3: 90–91, *Páh*), vagy a Tolna megyei Pálfa határában feltűnő *Felsőrácegres* (további adatait lásd 32), amely talán az egykori *Egres*-sel azonosítható (Cs. 3: 423. *Egres*). A törökkel kapcsolatos építmények között szerepl, Sáska határában említett *Pusztatemplom* talán ugyancsak az elpusztult települések emlékeit felsorakoztató helynevek közé tartozhat, hiszen a név által megjelölt területen a néphagyomány is a törökök által feldúlt, elpusztított települést sejt (62). Azt a kérdést azonban, hogy ezen a területen egykor valóban település lehetett-e, és hogy az ténylegesen is a hódoltság idején pusztult el, csupán további, sok irányú és alapos kutatás derítheti fel jó eséllyel.

3. A kötetnek „A török hódoltság nyelvi nyomai a földrajzi nevekben” (79–167) című fejezete tartalmazza a nyelvészeti szempontú elemzést. SZABÓ JÓZSEF a helyneveket két fő csoportra bontva tárgyalja: egyrészt az oszmán-törökből közvetlenül vagy közvetve (szerb-horvát közvetítéssel) átvett helyneveket mutatja be, illetőleg azokat a „bel- és külterületi neveket, amelyek a maguk egészében vagy egyik összetevő elemükben oszmán-török eredetűek, egykor volt jelentésük azonban napjainkra szinte már teljesen elhomályosult, s legföljebb — esetenként kisebb-nagyobb mértékben megváltozott jelentésben — tájszóként vagy személynévként őrződött meg valamely vidéken vagy egy-két településen. Ilyenek például a következők: *Csezmei-erdő*, *Duttyán*, *Kara-homok*.” (93–94). A másik típus olyan helyneveket foglal magában, amelyek napjainkban is ismert oszmán-török eredetű köznevekre vezethetők vissza (94). A két kategória elkülönítése mellett SZABÓ JÓZSEF azt is figyelembe vette, hogy a helynevek által megjelölt területek közvetlenül összefüggésbe hozhatók-e az oszmán-török népelemek tartózkodásával vagy sem (86, 87). E tényező szem előtt tartása leginkább a nyelvterületen nagy számban feltűnő *Tabán* típusú névformák kapcsán mutatkozik meg (az adatokat lásd 125–131; azt, hogy mely település bel- és külterületén bukkannak fel ilyesfajta nevek, a kötet végén álló térkép mutatja). SZABÓ JÓZSEF kiindulópontja szerint ugyanis az efféle helynevek alapjául szolgáló közszó az oszmán-török ’tímártelep’ (*tabakhana*) lexéma (133), s az e névformákkal (például *Tabán*, *Tobány*, *Tabányi köz* stb.) jelölt területek a települések szélein, vízfolyások közelében találhatóak (minthogy a cserzés kellemetlen szaggal járt és a bőrök feldolgozásához vízre volt szükség, 133). A szerző minden olyan területen, ahol ilyen nevek előfordulnak, a törökök hosszabb-rövidebb ideig való jelenlétét tételezi fel, s a tímármesterséget is közvetlenül a törökséghez kapcsolja (134, 135, 138, 139). Fontosnak tartom ugyanakkor azt is kiemelni, hogy a *tabán* földrajzi köznévként ’a falu legrégibb része’ jelentésben szintén előfordul a modern kori mikroponimák alaptagjaként (vö. NEMES 2005: 1. számú melléklet,

180). Ez pedig megítélésem szerint azt is jelenti egyúttal, hogy a *Tabán* típusú nevek egy része föltehetően nem hozható közvetlenül kapcsolatba a törökséggel.

3.1. SZABÓ JÓZSEF annak eldöntésére, hogy bizonyos helynevek valóban oszmán-török eredetűek lehetnek-e — ha azok „hódoltság kori meglétét semmilyen írásos adat nem támasztja alá” (87) —, többféle fogódzót is igyekezett keresni.

Ilyen körülmény lehet egyfelől az, hogy a „népi emlékezet hozzákapcsol-e a névhez valamilyen, a törökökhöz fűződő hagyományt, magyarázatot” (87). Úgy vélem, a nyelvészeti vizsgálódásokban csupán nagy óvatossággal használhatók fel a népi közlések, minthogy valóságalapjuk többnyire nem igazolható teljes bizonyossággal (ilyen irányú kételyeit SZABÓ JÓZSEF maga is több esetben hangsúlyozza: 15, 16, 21, 22, 23, 88, 172), noha akár őrizhetnek is reális, a valóságra vonatkozó eleme(ke)t. A kötet néprajzi fejezetében említett *Ígött-erdő* (~ *Nagy-Ígött-erdő*) helynév szemantikai struktúrája például az erdőirtásra utal (arra a mozzanatra, amikor a termőföld kialakítása érdekében felégették az erdőt), s ha a névhez fűzött történetet tekintjük, akkor ennek nyomait meg is találjuk a népi közlésben is (34). A névadás valós motívumai ugyanakkor legtöbbször igen távol állnak a népi magyarázatok által felvonultatott motívumoktól.

Az oszmán-török eredet azon nevek esetében lehet SZABÓ JÓZSEF szerint egyértelműbb (és ez jelentheti a megbízhatóbb fogódzót), „melyeknek meglétére — a hozzájuk fűződő néphagyomány mellett — már a XVIII. század elejéről és közepéről találunk adatokat”, s amelyekről ennek révén az feltételezhető, hogy esetleg már a 16–17. században is léteztek (92). A kötet forrásainak jellegéből adódóan ugyanakkor SZABÓ JÓZSEF csupán néhány esetben hasznosíthatta a valóban nagy fontosságú történeti adatokat, hiszen a felhasznált modern kori névjegyzékek többnyire csekély történeti névanyagot tartalmaznak.

3.2. Az oszmán-törökből közvetlenül vagy közvetve átvett helyneveket tartalmazó egység (96–147) kapcsán problematikusnak tűnik a *Kara-homok* helynév esete (112). Nem egyértelmű ugyanis, hogy miért kerülhetett az oszmán-török eredetű helynevek közé, hiszen a szerző a *Kara* családnév és a *homok* 'a határ homokos területe' összetételének tekinti. A helynév hódoltság kori keletkezését mindössze azzal magyarázza, hogy „már 1719-től vannak rá írásos följegyzések”. Úgy vélem, ez a körülmény önmagában még nem igazolja a névnek a török hódoltság nyelvi nyomaként való szerepeltetését. Igaz ugyan, hogy SZABÓ JÓZSEF a *Kara* előtaggal összefüggésben utal KISS LAJOS vélekedésére, miszerint a *Kara* személynév előzménye az ugyancsak személynévi használatú török *qara* 'fekete' szó lehetett (FNESz. *Kára*, *Kara-homok*), az azonban, hogy a helynév alapjául szolgáló személynév közsói előzménye török eredetű, a helynév szempontjából irreleváns. E probléma fölmerül a *Karahóma* helynévvel kapcsolatban is (110–112), amely szintén személynév + földrajzi köznévi struktúrájú, ahol a *hóma* a szerző szerint a *halma* nyelvjárási változata. Ezzel a névvel

kapcsolatban azután fölvetődik egy másik kérdés is, ami ugyan szorosabban véve nem nyelvészeti-névtani vonatkozású, mégis érdemes róla említést tenni. A névhez fűzött megjegyzéseiben ugyanis SZABÓ JÓZSEF így vélekedik: „A Som községben gyűjtött *Karahóma* földrajzi névhez fűződő néphagyomány arra mutat, hogy a *halom* nemcsak a természetes módon keletkezett, enyhe hajlatú, kisebb dombok megnevezésére használatos, hanem (valamivel ritkábban) a mesterségesen létrehozott, kisebb-nagyobb földhányások megjelölésére is szolgál.” (111). (A néphagyomány szerint az itt lévő dombot csónakkal hordták össze, 110). Ehhez kapcsolódóan aztán még további példákat is említ a szerző: „Hasonlóképpen mesterségesen létrehozott halomra utalnak Fajsz község helynévanyagában a *Kovácsalma* ~ *Kovácsóma* földrajzi névhez kapcsolódó adatok: »1749: *Kovács-halma*, Kat. térp. 1888: *Kovács-alma*«.” (111). Úgy vélem, a mesterséges halmok kérdése aligha magyarázható csupán a néphagyomány közléseiből, illetve magányosan álló történeti adatokból, az effajta objektumok ugyanis a települések közötti határként is funkcionálhattak (lásd ehhez TAKÁCS 1987: 76–79).

Visszatérve a *Kara* személynév ügyére: e probléma bizonyos vonatkozásaiban a *Karkula* név kapcsán is megjelenik (114–115). SZABÓ JÓZSEF eképpen vélekedik a név eredetéről: „A föltehetően eredetileg *Karakula* hangalakú, majd ebből *Karkula* formát nyert helynév voltaképpen a ’fekete torony’ szókapcsolatra vezethető vissza” (ti. előtagja az oszmán-török *kara* ’fekete’, utótagja pedig a szintén oszmán-török *kula* ’torony’, 114). E magyarázattal szemben én magam úgy látom, hogy az e csoportba sorolt nevek helyzetviszonyító előtagja (*Felső-Karkula*, *Középső-Karkula* és *Alsó-Karkula*), valamint a nevekhez fűzött megjegyzések (ti. e nevek a nyomásos gazdálkodás idején a nyomások nevei voltak, 114) más névkeletkezést támogatnak inkább. Fölmerülhet a gyanú, hogy e nevek *Karkula* névrésze esetleg a latin *calcatura* ’taposás’ szóra vezethető vissza, e kifejezést ugyanis igen gyakran használták például a kataszteri térképek készítésekor. Elképzelhetőnek tartom azt is, hogy, talán ezzel függhet össze, a *Karaula* név származása is (113–114), ám az efféle összefüggések pontos feltárásához további történeti források áttekintésével juthatunk csupán közelebb.

3.3. SZABÓ JÓZSEF az oszmán-török eredetű neveket — ahogyan azt fentebb láthatjuk — két csoportra osztotta. E tipizálás során a helyneveket alkotó közszavak aszerint különülnek el, hogy az adott közszó jelentése teljesen elhomályosult-e napjainkra vagy ma is ismertek (93–94). Ennek alapján azonban nem világos, hogy például „A *haramia* köznévvvel keletkezett helynevek” (107) és „A *basa* ~ *pasa* köznévvvel keletkezett helynevek” (147) miért kerülhettek más-más csoportba, hiszen a *haramia*, *basa* ~ *pasa* közszavakat ma is ismerik és használják (ÉKsz. *haramia*, *basa*, *pasa*). Másrészt ha az e típusokba tartozó neveket közelebbről megvizsgáljuk (például *Haramia-forrás*, *Haramia-erdő* 107; *Basa-tanya*, *Basa-rét* 148; stb.), akkor esetleg e helynevek előtagjaként személynévet is felté-

telezhetünk, ahogyan erre SZABÓ JÓZSEF is utal: „A XVI–XVII. századból KÁZMÉR több *Haramia* családnevet is említ (1993: 455). Valószínűnek látszik, hogy a felsorolt Somogy és Tolna megyei adatokban ez a családnév rejlik, amely a 'gyalogos katona' jelentésű *haramia* főnévből származtatható” (107), ugyanígy: a *basa ~ pasa* „már a hódoltság korában családnévvé is alakult” (149). A kőkúti *Jancsár-szőlő* (157) és a dunaszentgyörgyi *Janicsár-domb* (158) helynevekkel kapcsolatban, amelyek „A *jancsár ~ janicsár* köznévvvel keletkezett helynevek” (157–159) csoportjába tartoznak, így foglal állást a szerző: „Föltevésem szerint a *Jancsár* személynévvvel kapcsolatos helynevek valószínűleg már a hódoltság idején is létrejöttek. A fenti földrajzi nevek ide sorolását az indokolja, hogy egyrészt a *jancsár ~ janicsár* szó, noha a szerb-horvátból került a magyarba, végső soron oszmán-török eredetű, másrészt viszont az erre a köznévre visszavezethető helynevek keletkezésében a török hódoltság korának lehetett meghatározó szerepe.” (159). Amennyiben az itt említett névformákban a *jancsár ~ janicsár* elem személynév, azok nem tekinthetők oszmán-török eredetű vagy oszmán-török nyelvi hatásra visszavezethető helyneveknek. A személynévek alapjául szolgáló közszó etimológiai háttere ugyanis a helynév eredete szempontjából nem meghatározó. Azt ugyanakkor, hogy valóban személynév áll-e a helynevek előtagjaként, csupán birtoklástörténeti körülmények ismeretében jelenthetnénk ki.

4. SZABÓ JÓZSEF az oszmán-török nyelvi hatásra visszavezethető nevek mellett a népetimológiával keletkezett nevek csoportját is külön egységben tárgyalja (160–166). A szerző népetimológia-felfogásában a névtörténeti szakirodalomban teljesen általános kettősséget tapasztaljuk: ezzel a terminussal illeti egyrészt azt a jelenséget, melynek során a helynevek lexémáit a névhasználók mintegy „megértelmessítik”, másrészt azt is, hogy a nevekhez az adatközlők magyarázatot teremtenek (160). Az e helyütt szereplő helynevek ugyanakkor kivétel nélkül ez utóbbira adnak példákat (161–165), amely jelenséget az újabb szakirodalom viszont a *népi eredetmagyarázatok* terminussal illet (a fogalmak szétválasztásának fontosságához, illetve további terminológiai pontosításokhoz lásd TÓTH 2008: 170). A kötetben több esetben felbukkannak a néprajzi közlések, különféle mondatípusok között olyan a helynevekhez fűzött történetek, amelyek népi eredetmagyarázatok, ám a népetimológiai egységben nem szerepelnek, mint például az abasári *Harang-kút* (44), a nagycepelyi *Jézus-káttó-domb* (32) vagy a Zselickisfalud határában álló *Kardosfa* (32) helynevekhez kapcsolódó mondák.

A népetimológiai fejezet mindamelllett kitűnő vizsgálati terepet szolgáltat a további kutatások számára abban az irányban, amely a névhasználóknak a helynevekhez fűzött történeteiben mintákat keres. E névanyag kapcsán például igen szembeötlő, hogy az adatközlők a számukra nem vagy kevéssé transzparens helynevek lexémáiban — minthogy az ilyen nyelvi elemek a helynevekben igen

gyakoriak — személyneveket vélnek felfedezni (lásd például *Izmény* 163, *Alligvár* ~ *Ali-vár* 162).

5. Összefoglalóan azt kívánom újfent hangsúlyozni, hogy SZABÓ JÓZSEF munkája gazdag forrásanyagot tartalmaz, amelyet a nyelvészet, a néprajz, a helytörténet kutatói, sőt — a szerző szándéka szerint — az iskolák tanárai, diákjai is jól hasznosíthatnak (11). A későbbiekben a modern kori névkincs jól kiegészíthető lesz majd történeti névanyaggal, s az így egybeállított adatok még jobb lehetőséget teremtenek aztán a kérdés még alaposabb feltárásához.

PÁSZTOR ÉVA

Irodalom

- ASSMANN, JAN (1999): *A kulturális emlékezet. (Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban)*. Budapest, Atlantisz.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ (1890–1913): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. 1–3., 5. Budapest.
- ÉKsz. = Pusztai Ferenc főszerk. (2008): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FNESz. = KISS LAJOS (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. Negyedik, javított és bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY LAJOS (1956): *Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. (Az 1571-es szolnoki török defter fordítása)*. Jász-kunsági Füzetek 4. Szolnok, Damjanich János Múzeum–Megyei Tanács Népművelési Osztályának Néprajzi Munkaközössége.
- KMTL. = KRISTÓ GYULA főszerk. (1994): *Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- KÓSA LÁSZLÓ (2001): *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, Osiris Kiadó.
- LÁSZLÓFALVI VELICS ANTAL–KAMMERER ERNŐ (1886, 1890): *Magyarországi török kincstári defterek*. 1–2. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága.
- NEMES MAGDOLNA (2005): *Földrajzi köznevek állományi vizsgálata*. (Doktori értekezés). Debrecen.
- SMFN. = PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF szerk. (1974): *Somogy megye földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TAKÁCS LAJOS (1987): *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TMFN. = ÖRDÖG FERENC–VÉGH JÓZSEF szerk. (1981): *Tolna megye földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TÓTH VALÉRIA (2008): *Településnevek változástipológiája*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

UJVÁRY ZOLTÁN (1972): A török alakja a magyar dramatikus népszokásokban. In: *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1971*. Debrecen.